

2., „Mi vagyunk az a nemzedék, amely megöli a Földet”

A Duna-mozgalmak sodrában

„1956-ban az ország sorsa összefonódott az egyetemes szabadság intuíciójával, 1988-ban egy másik intuícióval, ember és természet – ország és folyam –egységének gondolatával. Ettől a kis országtól egész szép teljesítmény. Valamilyen – tündökletes, habár csak sejtve sejtett – igazsághoz két ízben egészen közel hajoltunk...” (Villámfény és öngyarmatosítás)¹

„...Álmok a volt Dunáról, amelytől nem a börtönfal választ el ma már, hanem a végső pusztulás. Ott vagyok újra a régi Dunán, megyek le a vízre, a csónakomhoz valamely régi kedves ligeten keresztül, rekettyék körülötte, sötét édességű folyami zugban, miközben tudom, mindez nem létezik már. Fájdalmas a természeti elmúlás is, de rettenetes, ha az ember a saját agyának poklába tereli a folyam roppant áradatát, kibetonozott üzemvízcsatornán.” (Ötvenhatos regény)²

Ma is akadnak még (vagy már), akik azt mondogatják, jobb lett volna talán azt a vízlépcsőt mégiscsak megépíteni, ha már így alakult. Be kár, hogy azok a kelekótya bölcsészek politikai kérdést csináltak belőle, úgy, hogy a végén nekünk csak a veszteség maradt, a Duna pedig, és a megtermelt áram szomszédainknak jutott. Hiába ugráltak pedig, mert a hágai bíróság is ellenünk ítelt.

Vagyunk (még) egy páran, akik félálomban is tudjuk a választ a makacsul ismételt vádakra³, ez azonban mit sem változtat azon, hogy a dunai vízlépcsők története túl bonyolultnak bizonyult ahhoz, hogy az emberek vegyék a fáradságot, és tájékozódjanak felőle. Egy Karátson Gáborról szóló könyvben nem kerülhetem meg, hogy még egyszer összefoglaljam, amit fontosnak tartok ezzel kapcsolatban elmondani, jóllehet sem ő, sem én nem rendelkezünk – akkoriban még egészen biztosan nem – az ügy megítéléséhez állítólag nélkülözhetetlen műszaki, természettudományos, közgazdasági és jogi ismeretekkel. Épp ezzel

¹ In: Világvége után, 224.o.

² 476.o.

³ Hogy a Duna vízhozamának mintegy 80%-át egy oldalvízcsatorna a gabčíkovói turbinákhoz vezesse, arról az 1977-es államközi szerződés döntött. A megtermelt áram nekünk, akiknek a közös terv értelmében a Dunakanyart is fel kellett volna áldoznunk, mindenképpen túl drága volna. Ha a természetnek okozott sokféle veszteséghez hozzá számoljuk a vízlépcsőrendszer fenntartásának költségeit, nyugodtan állíthatjuk, hogy szlovák szomszédaink sem csináltak irigylésre méltó üzletet. Hágában pedig nem ítélték ellenünk – de erről majd később.

kezdeném: honnan vettük a bátorságot a nyilvános fellépéshez, komoly szakemberekkel szemben? Miért voltunk olyan biztosak abban, hogy nekünk van igazunk?

Ezek nagyon fontos kérdések, messze túlmutatnak a bős–nagymarosi konfliktuson, mondhatnám, ezen áll és bukik az emberiség jövője. Hogy vesszük-e a bátorságot magunknak, hétköznapi halandók, hogy kimondjuk, igenis el tudunk igazodni a jó és a rossz kérdésében, így azután eszünk ágában sincs a döntés jogát átengedni az úgynevezett szakembereknek, és a rájuk hivatkozó politikusoknak. Egyáltalán, melyik szak embereinek? Ki dönti el, hogy mi a tudás? És ki tudja, hogy mit kell eldönteni? Jean-Francois Lyotard kérdése a posztmodern világállapot lényegét ragadja meg, de a mi ügyünkre különösképpen illik. A táj arculatának megváltoztatása, egy határfolyó új mederbe terelése, élővilágának megtizedelése, a páratlan értékű természetes ivóvízbázis jövőjének kockáztatása, ez így együtt és még egy sor további kérdés, vajon mely tudományág illetékességi körébe tartozik? Ki tudja, hogy mit kell eldönteni? Könnyen belátható, hogy álláspontunk megalapozásához meg kell hallgatnunk a mérnök, a biológus, a hidrológus, a geológus, az energetikus, a közgazdász, a jogász véleményét, ami már önmagában is felveti a kérdést, hogy melyikük hivatott összemérni, és milyen mértékegységben tudná kifejezni mondjuk, a kilowattórák, az eltűnő élőlények, a csökkenő ivóvízkivétel és a táj szépsége közti összefüggést. Összemérhetetlen minőségek között milyen alapon állapítunk meg ekvivalenciákat? Elismerünk-e vagy sem pénzben kifejezhetetlen értékszempontokat? Amennyiben belátjuk, hogy mindez vitatható, ezzel azt is elismertük, hogy szükség lesz nyilvános vitára. (Amelynek a kimenetele mindig kétséges, de senkinek sincs joga a döntéshozatalból más érintetteket kizárni.) Ez a vita pedig nem a szaktudományos tények körül forog majd, hanem akörül, hogy hogyan értékeljük az állítólagos tényeket. Magyarán, hogy mit tartunk jónak, egyszersmind szépnek is. Mert a szép igaz, s az igaz szép, ahogyan *Óda egy görög vázához* című híres versének végén John Keats megállapítja. A jó és a szép közötti szoros összefüggés sejtelve sosem hagyta el teljesen civilizációnkat, s amikor elhagyta mégis, a modern ipari társadalmak korában, akkor már alig-alig volt civilizációnak mondható, azért is indult pusztulásnak.

A Föld-etika megalapítója, Aldo Leopold a Keatséval rokon nézőpontból ítéli meg, mi az, amit az ember a természettel büntetlenül megtehet, s mi az, amit nem. „*Jó az, ami segít megőrizni az élőlénytársulások egységét, épségét és szépségét. Rossz, ha nem így cselekszünk.*”⁴ Szerintem is, ez tényleg majdnem ennyire egyszerű. Egy erkölcsfilozófiai dolgozatban még

⁴ Aldo Leopold: Föld-etika. In: Lányi András szerk. Természet és szabadság, 115.o. (a fordítást némileg megváltoztattam)

ezt-azt hozzátehetnék, tettem is adandó alkalommal, de mostani céljainknak Aldo Leopold formulája éppen megfelel. Ezzel meg is volna a válasz a fenti kérdésre, amit nemegyszer nekem szegeztek: honnan tudtuk, hogy igazunk van? De hiszen láttuk! Megjelent a szemünk előtt, és ez elég is volt az ítékezéshez, a keresztgát a visegrádi vár tövében, a Szigetköz az Öreg-Duna nélkül, a Duna egy betoncsatornában, amely a csallóközi magyar falvak között halad nyílegyenesen Gabčíkovo felé, a templomtoronynál magasabban. El tudtuk képzelni, nemcsak Karátson, a festő, vagy én, a filmrendező, akik, hogy úgy mondjam, a képzeletünkből éltünk, hanem mások is, akik értesültek a szörnyű terv részleteiről. Nem véletlenül tartották azt az elvtársak olyan nagy titokban, ameddig Vargha János cikke nyomán – *Egyre távolabb a jótól*, Valóság 1981 – el nem kezdett szivárogni a hír. Ami ennyire elcsúfítja a tájat, az nem lehet se hasznos, se jó, ezt már az első pillanatban tudtuk, s még akkor szó se volt kolmatációról vagy eutrofizációról. „*Mert a forma az utolsó ítélet a dolgok felett*”, idézhetném a fiatal Lukács Györgyöt. Igen, az esztétikai ítélet ellen fellebbezésnek helye nincs: a dolgokat azon nyomban és mindenekelőtt gyönyörűnek vagy rútnak találjuk, ez magához a tárgytapasztalathoz tartozik, s nem utólagos megfontolás eredménye rendszerint. (Mintha egy rögtönítélő bíróság ítélné felettük.) Rengeteg jogi, közgazdasági és városrendezési vitát lehetne megspórolni a világban, ha az esztétikai szempontok méltó helyükre kerülnének a politikai döntéshozatalban.

Nem mintha a tudósok olyan nagyon lelkesedtek volna a Duna elrekesztéséért. A Magyar Tudományos Akadémia, ameddig le nem intették, ellenezte a tervet, és az építkezés elhalasztását javasolta, hogy jusson idő a várható környezeti hatások vizsgálatára. Szlovák természettudósok már a nyolcvanas évek közepén figyelmeztettek a vízi és vízparti élővilágot, valamint a felszín alatti ivóvíz-bázisokat fenyegető veszélyekre, melyeket később magyar kollegáik is igazoltak. (Azóta ezek sorra bekövetkeztek. Csak a legfontosabbakat sorolom. A szigetközi Öreg-Duna mentén a talajvízszint drasztikus csökkenése az eredeti ökoszisztéma pusztulásához vezetett. A tározótérben tömegesen kiülepedő, erősen szennyezett iszap a kavicságyba nyomulva Közép-Európa legnagyobb ivóvíztartalékát veszélyezteti. Sok helyen megszűnt a vízi és vízparti élővilág megújulása szempontjából létfontosságú kapcsolat a fő- és a mellékágak között, s a gátakkal elzárt mellékágak hínárosodó, pangó vizében többé nem él meg a sebes áramláshoz, dinamikusan váltakozó vízviszonyokhoz szokott élőlények korábbi sokasága.) A vízépítő mérnököket azonban lenyűgözte a monumentális beruházás lehetősége. A két ország vezetői pedig, korábbi KGST-tervek alapján, már 1977-ben megállapodtak a vízierőmű-komplexum megvalósításáról. Csak akkor erről még senki sem tudhatott. A nép államában nem volt szokás a népet megkérdezni ilyesmiről. Később aztán egyre többen

állították, hogy a beruházás költségei – a természetnek okozott károkat is ideértve – semmi esetre sem állnak arányban a várható haszonnal. Hogy ez valóban így lehetett, arra utal, hogy mindvégig „komplex” hasznosításról beszéltek, az áramtermelés mellett hajózhatóságról, meg árvízvédelemről, ezek az érvek azonban egyenként is tarthatatlannak bizonyultak. A Szigetköz és a Csallóköz élővilágát épp az áradások éltetik, nem a természetes vízszintingadozást ellehetetlenítő duzzasztógáták. Az árvízi védekezést egyébként sem a folyót elrekesztő keresztgátak szolgálják, hanem a parttal párhuzamos védművek. Ami pedig a hajózhatóságot illeti, már akkoriban is közhelyként ismételtük, hogy olcsóbb a hajók merülési mélységét igazítani a folyókhöz, mint ennek a fordítottját erőszakolni. A dunai hajózást ténylegesen akadályozó sziklapadok egyébként akkor kezdtek kiemelkedni a mederfenékből, amikor a csehszlovákiai és magyarországi lakótelep-építkezésekhez irdatlan mennyiségű kavicsfordalékot emeltek ki a mederből, melynek szintje így jócskán lesüllyedt. Igaz, az ausztriai duzzasztógáták is hozzájárultak ehhez, mert útját állták az Alpok felől lefelé sodródó kavicsutánpótlásnak. A későbbiekben mindenesetre alkalom nyílt megfigyelni, hogy a Duna medre mindig a szocialista kormányok alatt mélyül tovább, egyébként a mélyülés jelenlegi mértéke, mint egy vezető hidrológus felvilágosított, hibahatáron belül mozog. A hajózóútvonal karbantartásával, korszerű navigációs eszközökkel az év túlnyomó részében így is biztosítható volna a megfelelő vízi útvonal akár nagyobb teherszállítmányok számára is – csak legyen, aki igénybe veszi. Gazdaságossá a vállalkozást legfeljebb az tette volna, így magyarázták, ha a kiliti tározóban visszatartott víztömeget mindig az áramfogyasztás csúcsidőszakaiban engedik rá a gabčíkovi turbinákra, mert az ilyenkor elérhető áramért a szolgáltatók sokkal többet fizetnek. A naponta kétszer lezúduló hatalmas ár hullámot azonban meg is kell fogni valahol, még Budapest előtt. Erre szolgált volna a visegrádi gát, és a felette kialakított, Esztergomig húzódó tározótér. Mi azonban minden áron ellene voltunk, hogy kedves folyónkat lehúzó angolvécéként működtessék.

A Duna Kör 1984-ben alakult Vargha János vezetésével, és a bátortalanul bontakozó hazai civil mozgalmak úttörőjeként igénybe vette a figyelem felkeltésének minden lehetséges eszközét, a szamizdat kiadványoktól a tüntetésig. Ki is érdemelték, már 1985-ben, az alternatív Nobel-díjnak is nevezett Right Livelihood Awardot – és a gumibotot. Felhívásukra 1988 májusában sokezer ember vonult a Kék Duna keringő dallamára a Vörösmarty térről az Andrassy úton át az Osztrák Nagykövetség elé, hogy kifejezze felháborodását a két ország közötti megállapodás miatt, mely szerint a vízlépcsőrendszer ránk eső részét osztrák cég, a Donaukraftwerke fogja megépíteni, és pedig osztrák hitelből – amit mi majd árammal törlesztünk, évtizedeken át.

Ennyit a várható haszonról. A konstrukció alig valamivel volt kedvezőbb, mint Paks2, amely ellen Karátson már súlyos betegen tiltakozott utolsó könyvében.⁵

Szeptemberben a Magyar Tudományos Akadémia várbeli konferenciatermében nyithattuk meg az első olyan tudományos konferenciát a kommunista hatalomátvétel óta, amelyet független, sőt, ellenzéki civil szervezet kezdeményezett. A háromnapos rendezvény hazai és külföldi előadói a legkülönbözőbb tudásterületek szempontjai szerint vitatták és utasították el a vízlépcsőrendszer tervét. A második napon mellénk állt a sajtó – vette a bátorságot és tudósított a féllegális rendezvényről –, a közönség pedig zsúfolásig megtöltötte a termet. (Ez már a Kossuth téren történt, az MTESZ azóta lebontott székházában.) Harmadnap már a Környezetvédelmi Minisztériumból is jöttek az élelmesebb elvtársak Vargha Jánosnak gratulálni, az új érában megcélzott fényes karrier reményében (neveket nem említenék). A tudományos érveknél azonban minden bizonnyal többet nyomott a mérleg serpenyőjében a parlament elé szervezett hatalmas tüntetés, az élőlánc a Duna körül és más hasonló megmozdulások. Mégis, novemberben Horn Gyula külügyminiszter előterjesztése nyomán az országgyűlési képviselők túlnyomó többsége engedelmesen megszavazta az építkezések gyorsítását. Kész helyzetet akartak teremteni. El is készült nagyjából a dunakiliti duzzasztómű, és Nagymarosnál is nagy lendülettel folytak az építkezések, egészen addig, ameddig a következő tavasszal Németh Miklós le nem fújta mégis az egészet.

A Duna Kör legjelentősebb akciói tehát megelőzték a politikai változásokat, azonban az ügy népszerűsége és sikere (félsikere) elválaszthatatlan az akkori közhangulattól, illetve a hatalomátadásra készülő állampárt fokozatos visszavonulásától. A nagyon is békésre sikerült rendszerváltozás idején mindenesetre ez volt az egyetlen nagyhatású civil mozgalom Magyarországon. Akik részt vettek benne, büszkék lehetnek rá. A „nagy év”, 1988 eseményeit szervező és tervező kis csapatban már kulcsszerepet játszott Karátson Gábor is.t

⁵ „...Így kell majd végighallgatnom (...) a paksi erőmű bővítéséről szóló vitákat is, amelyről, ha betegszobám magányából jól értem a dolgot, csak a Renner Gyuri féle LMP lesz képes az egyedül helyes elutasító álláspontra; az összes többi párt, élükön az Orbán-féle Fidesszel, Csernobil ide, Fukusima ide-oda, a nukleáris energiában látja az üdvözítő megoldást.” A csodálatos kenyérszaporítás, 435. oldal. Kortárs Kiadó 2014. Renner Gyuri: Schiffer András.